

РОЗДІЛ III.

СПІВАЧКИ. БАНДУРИСТИ

3.1. Українські народні пісні – основа камерного репертуару Соломії Крушельницької. *Олег Смоляк*

Співачка світової слави Соломія Крушельницька є красою і гордістю не лише української, а й світової музичної культури. Її неперевершений голос (лірико-драматичне сопрано) з діапазоном майже у три октави був насправді унікальним в історії світового вокального мистецтва. Вихована на симбіозі української народної пісні та академічної професійної музики, духовній і музичній тягlostі її родоводу, вона поставила українську вокальну культуру поряд зі світовою й посприяла завдяки своїм учням триманню її у високості протягом наступних років.

Постать Соломії Крушельницької виділяється серед провідних співаків світу неординарністю трактування оперних та камерних творів, надзвичайною музикальністю та артистичністю. Саме Соломії Крушельницькій – першій з українських співачок – вдалося винести українську народну пісню на світову сцену і завдяки їй розкрити свій патріотизм і любов до України.

На популяризацію Соломією Крушельницькою українських народних пісень у краї та світових сценах звертали увагу вчені-музикознавці та краєзнавці Станіслав Людкевич [12], Ірина Бермес [3], Ірина Романюк [16], Петро Медведик [13], Ігор Герета [6]. Але їхній матеріал подавався спорадично, констативно, без системного аналізу й групування пісень за жанрами та уподобаннями. Саме це й актуалізує потребу цієї статті з урахуванням використання авторами доступних для них джерел.

Мета дослідження – проаналізувати українські народні пісні, які виконувала Соломія Крушельницька у своїх концертах,

зокрема улюблені її пісні з рідного села Біла, оцінки відомих українських музикознавців та співаків, які були присутні на концертах співачки й захоплювалися її неперевершеним голосом.

Село Біла Тернопільського повіту, що на Поділлі, в якому пройшли юні та молоді роки Соломії Крушельницької¹, в кінці ХІХ століття характеризувалося глибоко вкоріненою традиційною пісенною культурою та календарною обрядовістю. Найчастіше село наповнювалося співом у весняно-літній період. Саме в цей час з різних кутків села лунали народні пісні, які й стали тим фундаментом, на якому формувався геній Соломії Крушельницької, як оперної та камерної співачки. Народні пісні глибоко запали в юне серце і надихнули на неперевершене інтерпретування її впродовж усього свого творчого життя. І пізніше, куди б не закидала доля видатну співачку, вони завжди спричиняли тугу за рідним краєм; а вона всюди і широко їх популяризувала, щоразу включаючи до своїх концертних програм, незалежно від того, чи виступала в Україні, чи далеко поза її межами.

Вперше Соломія Крушельницька почула українські народні пісні в с. Осівці Бучацького повіту, де народилася, де її батько у цей час мав парафію. Першими її піснями були мамині колискові та обрядові пісні, які звучали в їхній оселі під час Різдвяних та Великодніх свят. В дитячому віці Соломія виховувалася в середовищі сільських дівчаток-однолітків, які часто приходили до хати Соломії, гралися разом з нею і часто

¹ Крушельницька Соломія Амвросіївна народилася 23 вересня 1872 р. в с. Білявинці нині Чортківського району Тернопільської області. Навчалася у Львівській консерваторії (1891–1893), з 1893 по 1896 р. навчалася співу в Італії (м. Мілан) у професорки Ф. Креспі. З 1894 р. – солістка Львівської опери. Після – солістка провідних театрів Європи. Виконавиця майже 60 партій з опер Джузеппе Верді, Ріхарда Вагнера, Джоакімо Пучіні, Петра Чайковського, Станіслава Монюшка, Ріхарда Штрауса, Семена Гулака-Артемовського, Шарля Гуно, Миколи Лисенка та ін. З 1946 по 1952 рр. – професорка вокалу Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка. Померла 16 листопада 1952 р. Похована в м. Львові.

співали місцевих дитячих ігрових пісень. Мала Соломія вбирала ці пісні в себе й насолоджувалася ними, як чимось особливим і небуденним. А найчастіше вона чула їх від свого батька, котрий з самого малку заохочував своїх дітей до співу, організовуючи домашні хорові концерти, в яких брали участь усі члени сім'ї. Це й стали першою сходиною у вихованні Соломії Крушельницької, як майбутньої співачки.

У родині отця Амвросія Крушельницького панував культ народної церковної пісні. Адже після переїзду на парафію в с. Біла Тернопільського повіту отець відразу взявся за організацію та керування церковним і світським хорами. Тому юна Соломія співала у них, а пізніше й диригувала цими хорами. Це дало їй можливість глибше пізнати співочу культуру свого народу, яка, за манерою виконання, відрізнялася від вуличного традиційного гуртового співу, тобто була збагачена елементами «культурного» (академічного) виконавства, яке в Галичині мало неповторні (дещо відмінні від східноукраїнського співу) традиції. Ці інтерпретаційні елементи співачка часто використовувала в подальшій виконавській діяльності, підкреслюючи відмінності між творами автентичної та професійної орієнтацій.

Отож юна Соломія формувала свій мистецький таланти в середовищі сільських однолітків, вбираючи традиційну народну культуру, як духовну поживу. З цього приводу старша сестра Соломії Олена згадує: «Ми разом із сільськими дівчатами співали пісень на вулиці, брали участь у гагілках та інших народних гуляннях» [4, с. 51]. Крім цього вона ще й зазначає, що «У нашому домі народна пісня, місцеві обряди були у великій пошані. Я вислала сестрі Люні (так місцеві жителі називали Соломію) в Італію заліщицький народний одяг, в якому один італійський художник намалював її портрет олійними фарбами» [17, с. 155]. Ці обрядові дійства, в яких юна Соломія брала безпосередню участь, були тією першою «театральною» школою, що дала основу для формування майбутньої непере-

вершеної вокальної та драматичної артистки, цілеспрямованого пропагування української народної пісні у великому світі.

Все вищезазначене свідчить про те, що ще з дитячих літ Соломія зростала в аурі місцевих народних пісень, всотувала в глибини душі їхню поезику й мелодику, котрі в майбутньому стануть фундаментом у формуванні її співочого генія, артистки світової слави.

Місцеві жителі, що знали Соломію особисто, зауважували: «Вона (Соломія – О. С.) любила прислухатися, коли десь далеко співали хлопці та дівчата, коли голос плив у вечірньому повітрі, робився кришталево чистим, задушевним, зворушував і хвилював. Чудові місцеві народні пісні залишали в її душі глибокий слід» [4, с. 64–65]. Тобто традиційну місцеву народнопісенну культуру виконання в автентичних формах Соломія Крушельницька засвоїла ще з дитинства і пізніше неодноразово її ретранслявала у первозданному звучанні в своїй концертній діяльності.

Зі спогадів жительки с. Біла Марії Цибульської ми довідуємося, що «юна Соломія в гурті дівчат завжди була весела і жартівлива, щира товаришка сільських дівчат. Ходила з ними на вечорниці, разом пекли короваї, плели вінки для молодих і ходили на весілля» [7, с. 75]. Це вказує на те, що Соломія, як донька священника, не виділяла себе з поміж звичайних сільських дівчат, а почувалася з ними в побуті одним цілим.

У родині Соломії Крушельницької особливо культивувалися ті народні пісні, в яких увиразнювалася любов до рідної землі, до славного минулого українського народу. Тому не дивно, що Соломія так трепетно захоплювалася місцевими (подільськими) піснями про славних українських героїв Петра Конашевича-Сагайдачного, Петра Дорошенка, Станіслава Морозенка, Богдана Хмельницького, Олексу Довбуша та ін. Виконувала їх з особливою теплотою і задушевністю і з такою з святістю представляла їх перед народами світу. Власне це й

постійне найменування себе українкою засвідчують великий патріотизм співачки.

Майже всі свої концерти, в яких би країнах вона їх не давала, артистка-патріотка завершувала співом українських народних пісень, найчастіше – пісень зі свого рідного села Біла. Як ми вже зазначали, більшості українських народних пісень Крушельницька навчилася безпосередньо від білян. Проте вона їх в жодному разі не імітувала. Виконувала подільські народні пісні у своїй власній і неповторній інтерпретації. Вони справляли на слухачів величезне враження завдяки глибокому проникненню виконавиці у найтонші почуттєві нюанси творів.

Соломія Крушельницька, як незвичайна виконавиця, володіла особливою чарівністю культури співу. Вона вміла тримати публіку в надзвичайній магнетичній напрузі. Це особливо було відчутно, коли вона співала народні пісні зі свого рідного села Біла. Під час співу слухачі були ніби зачаровані. Після закінчення кожної пісні в залі панувала кількасекундна мертва тиша. І лише опісля зривалася буря оплесків, яка довго не стихала. Про це неодноразово свідчили відомі музикознавці у своїх дописах в періодиці та споминах про геніальну артистку. Вони власне й характеризують велич Соломії Крушельницької, як співачки, незвичайного Майстра виконавської інтерпретації, її вміння володіти силою кожного, окремо взятого звука і звукового потоку в цілому.

Соломія Крушельницька укладала власні концертні програми з народних пісень таким чином, що в них перемежовувалися твори різні і за характером, і за темпом виконання. Про перевагу життєрадісних пісень над усіма іншими в своєму репертуарі вона зізналася під час спілкування з українським композитором та музикознавцем Станіславом Людкевичем: «Чи ви не забули, докторе, що я нетерпляче чекаю ваших нових обробок українських народних перлин? І побільше б радісних, жартівливих! Мій концерт-звіт вже не за горами, а хотіла б, як робила це раніше, закінчити концерт життєрадісною

піснею і залишити слухачів у доброму піднесеному настрої» [12, с. 165]. На вміння правильно компонувати концертні камерні програми звернула увагу й племінниця Соломії Крушельницької Ярослава Гапій: «Тітка Соломія так чудово, так жалібно і так зворушливо співала пісню «Ой летіли гусоньки понад сад»..., що я не витримала і голосно захлипала... А вже наступну пісню заспівала веселу – «Ой брехали воріженьки» [5, с. 185]. Коли після виконання блоку українських народних пісень бурхливим оплескам не було кінця, Соломія Крушельницька завжди співала прощальну для публіки пісню «Час додому, час». Це був своєрідний знак-сигнал, що співачка уже втоплена і її виступу завершується.

Власне такого роду укладання програми підтвердив концертний виступ Соломії Крушельницької, який відбувся в Коломиї 1928 р. У ньому був укладений такий порядок українських народних пісень: «Ой за гаєм зелененьким» (протяжна), «Ой кум до куми залицявся» (жвава), «Ой зійди, зійди, та зіронько вечірня» (протяжна), «Ой брехали воріженьки» (жвава) і т. п.» [1, с. 256]. Не зайве ще раз зазначити, що, виконуючи ці пісні, Крушельницька вкладала в них таку культуру співу, що слухачі шаленіли від захоплення, безперестанку викликали виконавицю на «біс». Бо співачка вміла дуже глибоко вникати у зміст кожного твору, перевтілюватися в конкретний образ чи персонаж, вірно передавати своїм виконанням дух епохи і специфіку жанру. А ще артистка вміла кожному виконуваному твору надавати яскравої мистецької індивідуальності. І це чи не одна з найцінніших особливостей культури її співу, а, в цілому, й неперевершеного її таланту.

Соломія Крушельницька виконувала в своїх камерних концертах весільні пісні з рідного села Біла. Серед них найчастіше можна було почути її улюблені «Ой летіли білі гуси через сад», «Хиляються ворота», «Через сад-виноград», «Тихо, тихо дунай воду несе». Ці пісні Соломія засвоїла від односельців ще в юному віці. Вона разом зі своїми дівчатами-

ровесницями часто була присутня на білецьких весіллях. Й саме ці пісні виконувалися в обряді під час дарування молодої та накладання молодій на голову хустки. Їхній зміст суголосний з переходом безтурботної дівчини в сімейне життя, яке в стосунках зі свекрухою не рідко неоднозначне. А загалом ці пісні нагадували Соломії юні роки в рідному домі й перебування її в колі весільного обряду.

Крім весільних пісень Соломія часто виконувала й любовні та родинні пісні. Серед них: «Прийшов я до хати» (любовна), «Сам п'ю, сам гуляю» (родинна), Попід гаєм зелененьким» (родинна), «Ой зацвила черемшина зрісна» (любовна), «Ой де ти йдеш, мій миленький» (любовна) та ін. Їхнє виконання, за спогадами очевидців, було настільки емоційним і проникливим, що сформовані в уяві слухачів образи, події та картини природи набували рис реальності.

Найемоційнішою, як зазначали сучасники, була пісня «Вівці мої, вівці», записана відомим галицьким хоровим диригентом Іваном Охримовичем (братом етнографа Володимира Охримовича, чоловіка старшої сестри Соломії Олени) на Гуцульщині. Він спеціально передав цю пісню Соломії для поповнення репертуару. Пісня постійно викликала сльози на очах слухачів. Як зазначав сучасник Соломії Крушельницької, видатний український композитор і музикознавець Станіслав Людкевич, співачка надавала перевагу народним пісням оптимістичного характеру: «Скромна елегійна «Цвітка дрібная» не могла дати можливості на повну силу виявитися голосовим та емоціональним засобам співачки. Зате розгониста, широка народна пісня «В неділеньку вранці» багато більше підходила для артистки, і вона добула з неї стільки сили і блиску, що справила надзвичайне враження та немовби влаштувала показову лекцію для всіх пізніших виконавців цієї пісні в обробці Ярослава Лопатинського» [12, с. 165].

Зауважимо, що Станіслав Людкевич звернув увагу й на саму культуру виконання великою артисткою народних пісень

із рідного села Біла: «Виконуючи одну-дві пісні зі свого рідного села на Поділлі, артистка тоді перевтілювалася: Вона, здавалося, забувала про свою велику славу, про свої успіхи на європейських столичних сценах і цілковито переносилася в середовище рідного села. Співала ті пісні в своїй обробці, навмисне так, як збереглися вони в її душі ще з дитячих років. Краса, навіть своєрідна примітивність окремих пісень робили їх надзвичайно оригінальними» [12, с. 165]. Станіслав Людкевич, як ніхто інший з музикознавців, помітив у виконанні Соломією народних пісень з подільського краю їхню первозданність і вміння артистки виконувати їх саме таким чином. Адже він мав можливість слухати народні пісні з фонографа й тому вмів правильно визначити особливості співу представників з кожного етнографічного району Галичини. Тому його оцінка виконання Крушельницькою подільських народних пісень в автентичному викладі є незаперечною й не викликає ніяких оціночних сумнівів.

У репертуарі Соломії Крушельницької часто були присутні й народні пісні літературного походження. А це й не дивно. Адже 1875 року у Львові було організовано видавництво «Бібліотека музикальна», що ставило собі за мету популяризувати твори галицьких та великоукраїнських композиторів. Організаторами цього видавництва були відомі культурно-громадські діячі і композитори Остап Нижанківський, Анатоль Вахнянин, Кирило Студинський, а серед них і батько Соломії – Амвросій Крушельницький. Разом з творами Петра Ніщинського, Миколи Лисенка, Сидора Воробкевича, Михайла Вербицького, Івана Лаврівського, Віктора Матюка, Євгена Купчинського вони видавали і збірники українських народних пісень, які розходилися по всіх місцевостях Галичини і ставали основою репертуару аматорських колективів та окремих виконавців.

Видання «Бібліотеки музикальної» були і в родині отця Амвросія Крушельницького. Вони часто ставали основою їх-

нього домашнього музикування. З цього приводу Петро Медведик зазначає: «Народні пісні літературного походження поряд із авторськими творами були у великій пошані на домашніх концертах у родині Крушельницьких» [13, с. 9]. Значна частина пісень літературного походження, співаних у їхньому родинному колі, в майбутньому стане основою репертуару, виконуваного Соломією Крушельницькою перед різноманітною аудиторією, часто й перед першими особами різних держав.

Народні пісні літературного походження все частіше займають вагоме місце в репертуарі Соломії Крушельницької у її камерних концертних програмах. Вона їх часто виконувала поряд із автентичними народними піснями, зокрема й з піснями з її рідного села Біла. Цікаву думку про фольклоризацію пісень літературного походження висловив музикознавець і фольклорист О. Барвінський. З цього приводу він зазначав: «Їхній появі (народних пісень літературного походження – О. С.) спричинилася творчість українських поетів-класиків, починаючи від Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка й закінчуючи Богданом Лепким, Степаном Чарнецьким та іншими їхніми сучасниками. Виконавці-любители відбирали для озвучення найбільш співні (термін – С. Людкевича) та найближчі, за формою, характером, до народних пісень тексти. У процесі побутування ці пісні засвоювалися людьми, поширювалися по Україні та за її межами і, фольклоризуючись, набирали інколи нових рис, пристосовувалися до місцевих музичних або мовних традицій. Звідси ці відхилення в текстах від їхніх оригіналів, які часом спостерігаємо у піснях літературного походження. Музична ozdoba цих пісень має, переважно, риси українського міського романсу, в них помітні також ознаки професійної композиторської творчості» [2, с. 228].

Однією з найулюбленіших пісень Соломії Крушельницької була «Родимий краю, село родиме». Її авторами були поет Ізидор Мидловський та композитор Віктор Матюк. Композиція створена настільки майстерно, що, за своїми художньо-

виражальними засобами, аж ніяк не відрізнялася від найпопулярніших народних пісень. У ній дихали найглибші фібри людської душі, що породжувалося великою любов'ю до рідного краю, до батьківського дому. Тому ця пісня у скорому часі фольклоризувалася й стала набутком широких співочих кіл. Вона стала однією з найулюбленіших і для Соломії Крушельницької. Тому співачка часто завершувала цією піснею свої концертні програми й таким чином ніби переносилася душею на батьківщину.

Особливо популярними серед галицьких співаків були обробки українських народних пісень Миколи Лисенка. Композитор щиро радів, що Соломія Крушельницька, Модест Менцинський, Олександр Мишуга часто виконуваних, інтерпретували їх з великою майстерністю і піететом. Мабуть, не було такого камерного концерту Соломії Крушельницької, в якому не прозвучали як авторські твори славетного композитора, так і його обробки народних перлин. До улюблених композицій співачки належали «Якби мені, мамо, намисто», «Ой одна я, одна» з першої серії музики до «Кобзаря» та обробки «Ой за гаєм, гаєм», «Ой кум до куми залицявся», «Ой зійди, зійди та зіронько вечірняя», «Ой брехали воріженьки». Зокрема, про виконання другої пісні Михайло Яцків писав: «З такою силою, з такою правдою, з такою майстерністю – я не знаю, коли ще хтось проспівася цю глибоко драматичну народну пісню» [14, с. 110]. Про глибоко майстерне виконання обробок українських народних пісень Миколи Лисенка Соломією Крушельницькою з теплотою та з великим захопленням відгукувалися відомі галицькі музиканти й співаки – Станіслав Людкевич, Філарет Колесса, Василь Барвінський, Марія Сабат-Свірська та ін. Кожен із них залишив неоціненні враження на сторінках галицької періодики про виконання Соломією Крушельницькою українських народних пісень в обробці Миколи Лисенка.

Бажаючи виявити подяку великій артистці за пропаганду народних і своїх авторських пісень, Микола Лисенко присвя-

тив їй декілька кращих творів. Серед них: «Я вірую в красу», «Хіба тільки розам цвісти?», «Не забудь юних днів» [8, с. 99]. Співачка особливо захоплювалася співом народних пісень: «з такою задушевністю співала їх і з такою святістю пізніше понесла їх у світ, знайомлячи інших людей з нашими скарбами» [15, с. 75].

Проживаючи в Італії, Соломія Крушельницька вечорами збирала в своєму домі гостей, влаштовувала домашні концерти. Крім творів західноєвропейських композиторів, активно пропагувала український репертуар, насамперед українські народні пісні. Звеличувала їх вкінці програми під власний супровід. Неодноразово на таких концертах звучали її власні обробки українських народних пісень «Хиляються ворота», «Через сад-виноград», «Ой за гаєм зелененьким», «Ой прийшов я до хати», «Сам п'ю, сам гуляю». Ці пісні Соломія Крушельницька вважала квінтесенцією своїх концертних програм, а водночас і найціннішим скарбом своєї малої батьківщини. Вони завжди тримали її в національному дусі.

Своє враження від виконання українських народних пісень висловила й письменниця Ольга Кобилянська. З цього ж приводу зазначала: «Соломія Амвросіївна співає охоче, натхненно. Одна пісня, друга. Вони все більше беруть за душу, заводять у якесь особливе царство піднесеної туги, ясного трагізму, моління до рідної землі. Це ті народні пісні, в яких Соломія завше знаходила затаєний лише для неї нюанс, натяк, ледь вловимий поворот думки...» [11, с. 186]. Популяризація рідної пісні була головним завданням славетної артистки. Завдяки їй «Перед очима цивілізованих людей світу засяяли різноманітні народні перлини – пісні українського народу» [9, с. 3].

Співаючи українські народні пісні, Соломія Крушельницька, в першу чергу, звертала увагу на їхню поетичність у широкому сенсі цього слова. Кожна, проспівана нею народна пісня сприймалася слухачами, як картинка з народного життя, з її радісним і сумним суголоссям. Тому після виконання нею кожної

пісні резонанс був незрівняний. Кожен слухач ніби переносився у зміст виконуваної пісні й ніби перебував у реаліях поданого в ній життєвого епізоду. Під час виконання народних пісень співачка намагалася поглиблювати традицію їхнього сприймання на новому якісному рівні. Тому багато співаних Крушельницькою пісень, особливо балад, звучали, як урочисті чи драматичні твори. А в деяких із них, як у давньогрецьких ляментациях, звучала туга над долею народу або окремого її героя.

Об'єктивну оцінку майстерності виконання Соломією Крушельницькою українських народних пісень дав видатний український співак-педагог Павло Кармалюк. З цього приводу він писав: «Це був не просто спів, а справжнє священнодійство. Кожною піснею Соломія Амвросіївна викликала все нові й нові почуття, емоції, настрої, думки. В залежності від твору, співачка змінювала манеру, характер і стиль виконання. В кожному звуці, слові, реченні, у кожній пісні відчувалися велика душа, висока культура і колосальний досвід артистки, а також досконала вокальна школа і надзвичайний артистизм» [10, с. 264].

До слів Павла Кармалюка можна додати й оцінку відомого українського музиканта, сина композитора Кирила Стеценка – Вадима. Він, працюючи з 1946 року у Львівській державній консерваторії ім. М. В. Лисенка, неодноразово спілкувався з видатною співачкою і слухав її неперевершений спів. У своєму споміні про неї він зазначав: «Крушельницька співала під власний фортепіанний супровід мелодії свого дитинства, які чула в рідному селі. У порівнянні з класичним репертуаром, виконання Крушельницькою народних перлин відзначалося зовсім іншими художніми прийомами. В її співі з'явилася якась первісна простота, чистота, щирість. Жодного натяку на афектацію, жодної надмірної кульмінації – все надзвичайно задушевно. Здавалося, що то говорить сама душа народу, розкриваючи свої потаємні, глибинні внутрішні сили» [18, с. 331].

Вищезазначені висловлювання відомих співаків свідчать про те, що Соломія Крушельницька досконало розуміла автен-

тичну культуру виконання народних пісень, неписані правила традиційної вокалізації та природні можливості їхнього нюансування. Це й давало підстави видатним музикантам так глибоко захоплюватися її співом народних перлин, її вмінням інтерпретувати їх, як ніхто інший.

Отже, українські народні пісні в репертуарі Соломії Крушельницької – чи не найвагоміша сторінка у концертних програмах її виступів. Адже співачка виховувалася на них, починаючи від маминої колискової і впродовж свого юного й молодого життя в співочому середовищі своїх односельців. Найважливіше місце в її репертуарі займали народні пісні з її рідного села Біла, особливо весільні, родинно-побутові та пісні літературного походження. Вони були окрасою її концертних програм, візитівкою її, як патріотки. Значне місце у її репертуарі займали й обробки українських народних пісень Миколи Лисенка. Через неперевершене виконання Лисенкових творів композитор присвятив співачці кілька своїх шедеврів. Глибоке та досконале пізнання традиційного народного співу, помножене на філігранну культуру виконання класичних творів, стало підвалиною для формування генія Соломії Крушельницької, як співачки. А до цього додалася ще й неперервна тяглість духовності та музичності її родоводу, без яких співочий феномен артистки був би неможливий.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінський В. З музично-письменницької спадщини: дослідження, публіцистика, листи / Упоряд., ред, передмова, прим., пояснення слів В. Грабовського. Дрогобич: Коло, 2004. 264 с.
2. Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга /НАН України. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; УВАН у США; Історична секція; Упоряд. А. Шацька, О. Федорук. Нью-Йорк; Київ : Смолоскип, 2004. 526 с.

3. Бермес Ірина. Соломія Крушельницька і народна пісня. *Соломія Крушельницька та світовий музичний простір*. Збірник статей / Редактор-упорядник Олег Смоляк. Тернопіль : вид-во «Астон», 2007. С. 130–136.
4. Віночок Соломії Крушельницької: поезії і музичні твори. Висловлювання визначних діячів культури. Репертуар співачки / Відділ культури Тернопільського облвиконкому; обл. відділення українського фонду культури; Білецький меморіальний музей Соломії Крушельницької; Зібрав і упорядкував П. Медведик. Тернопіль: ВПК «Збруч», 1992. 128 с.
5. Гапій Ярослава. Із закоченої юності *Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування*. Ч. I. С. 184–185.
6. Герета І. П. Музей Соломії Крушельницької. Нарис-путівник. Львів : Каменяр, 1978. 28 с.
7. Залеський О. Соломея Крушельницька. *Бучач і Бучаччина: Історико-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. С. 68–172.
8. Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка: Праці музикознавчої комісії. Т. ССХХVI. Львів, 1993. 532 с.
9. Їй аплодував світ: До 100-річчя від дня народження Соломії Крушельницької: Бібліографічний список / Уклала Л. Пустовідко. Тернопіль : Облполітграф, 1973. 193 с.
10. Кармалюк П. Зустрічі, зустрічі... *Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування*. Ч. I. С. 263–265.
11. Кобилянська О. Твори в 5 томах. Т. 5. За ситуаціями; Статті та спогади, автобіографії, листи 1889–1933. Київ : Художня література, 1953. 767 с.
12. Людкевич С. Спомин. *Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування*. Ч. I. С. 164–166.
13. Медведик Петро. Пісні Соломіїного краю. *Народні пісні з села Соломії Крушельницької, записані в с. Біла Тернопільського району Тернопільської області* / Упорядники : Петро Медведик, Олег Смоляк. Тернопіль : Збруч, 1993. С. 5–18.

14. Мишуга Олександр: спогади, матеріали. Листи / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки М. Головащенко. К. : Музична Україна, 1971. 779 с.
15. Народні пісні з села Соломії Крушельницької, записані в с. Біла Тернопільського району Тернопільської області. Білецький меморіальний музей Соломії Крушельницької / Упорядники: П. Медведик, О. Смоляк. Тернопіль : друк. «Збруч», 1993. 190 с.
16. Романюк Ірина. Народні пісні з малої батьківщини Соломії Крушельницької (на матеріалі фольклорної експедиції в село Білявинці Буцацького району Тернопільської області). *Соломія Крушельницька та світовий музичний простір. Збірник статей* / Редактор-упорядник Олег Смоляк. Тернопіль : вид-во «Астон», 2007. С. 144–152.
17. Скорик Марія-Соломія. З раннього дитинства. *Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування*. Ч. I. С. 155.
18. Стеценко В. Незабутні зустрічі. *Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування* .Ч. I. С. 330–332.

3.2. Володимира Чайка – провідна українська оперна та камерна співачка. Марія Євгенєва

Серед когорти знакових митців української музичної культури другої половини ХХ століття Володимира Чайка вирізнялася успішною кар'єрою оперної та камерної співачки. Працюючи понад 20 років у Львівському оперному театрі, виконувала майже всі провідні різнохарактерні ролі лірико-колоратурного сопрано, які були в репертуарі колективу у той час.

Мистецька палітра Володимири Чайки багатогранна: партії Жриці («Аїда») Джузеппе Верді; Адіни («Любовний напій») та Норіни («Дон Паскуале») Гаetano Доніцетті; Мікаели, Фраскіти («Кармен»), Лейли («Шукачі перлів») Жоржа Бізе; Мюзети («Богема») Джакомо Пуччіні; Розіни («Сивільський цирку-